

ЗА ДРУГЕ ЖИТТЯ

Від редакції. Перша письмова згадка про містечко Клевань датована 1458 роком. В одному з номерів року минулого ми якось писали, що наступний, тобто цей рік для селища ювілейний – минає 550 років з того часу, як Клевань «узаконилась» в історії. А відтак для місцевої влади є гарний привід причепурити містечко, організувати ювілейні заходи. Проте, її реакції на наш не дуже то відчайдушний заклик ми так і не почули. Щоправда, драматизувати цей епізод теж не варто. На місці розберуться. Однак, для нас зазначена дата є приводом протягом року історії Клевані присвятити ряд публікацій, у тому числі з багатьох авторитетних видань. Судячи ще з недавніх намірів колишнього обласного начальства в Клеванському замку мали б відновлюватися вежі, облаштовуватися музей, ресторан, готель із апартаментами, в яких могли б зупинятися делегації з Євросоюзу. Не нижче. Що ж, а віз, як завжди, і нині...

КЛЕВАНЬ – МОДЕЛЬ ЗАБУТОГО МІСТА

Клевань лежить прямо на шляху з Луцька до Києва, за якихось сорок кілометрів від обласного центру Волині. Не так просто знайти бодай якусь інформацію про це поселення, хоч у ньому ховається справжній дух старовини (треба тільки вміти його відчувати) і збереглися деякі історичні пам'ятки (ранньобароковий Благовіщенський костел 1610 року, уніатська церква Різдва 1777 року, дзвіниця 1844 року). Досить скупі відомості про них зібрано у Рівненському обласному краєзнавчому музеї: у ньому порадили організувати наукову експедицію в Польщу. Виявляється, аж за Бугом зберігається вся інформація про зразки культурної та оборонної архітектури Клеваня.

Містечко (нині селище на річці Стублі), як стверджують історики, існувало вже в

ляні стіни, прорізани бійницями, в деяких місцях досягали небаченої товщини – 3,8 метра! Третя вежа була дерев'яною.

Цегельні дво- та триповерхові приміщення з підвалами утворювали східну, північну й північно-західну сторони замку, замикалися із західної сторони вежею. Крайня східна частина замку – трьома контрфорсами. На північному куті замку – в'їзна вежа з замковими воротами. Проїзд сюди перекривався напівциркульним склепінням.

Через глибокий рів був перекинтий чотириарковий міст на високих пілонах. Його прикрашали фрески. З опису замку 1609 року відомо, що головну оборонну функцію виконував західний кам'яний бастион з влаштованим усередині уступом. Східна башта була меншою за висотою і використовувалася для зберігання пороху та рушниць.

Так склалося, що в жодній битві замок

ним князем. Брат Івана Чарторийського Михайло, маршалок двору Свидригайла, в 1452 році одержав посаду брацлавського намісника (Брацлавщиною в козацьку добу називали територію, що входять тепер до складу Вінницької, Київської, Житомирської, Черкаської областей, – Вінниця була адміністративним центром).

У 1610 році князь Єжи Чарторийський (він отримав освіту у віленських єзуїтів) завершив у Клевані будівництво Благовіщенського костелу, який є пам'ятником ранньобарокової культурної архітектури. Цей храм прикрашав вітварний образ пензля Карла Дольче – найвідомішого майстра болонської школи.

Син Єжи Чарторийського Миколай у 1655-1657 роках обіймав посаду подільського воеводи, а онук Михайло в 1658 році був призначений воеводою брацлавським.

Станіслав Костка представляв так звану лінію Чарторийських-Корецьких. Він одержав посаду ловчого Брацлавського воеводства і був обраний послом елекційного сейму 1733 року. Це його син Йозеф зробив Корець одним із найгарніших і найбільш промислових міст Волині, заснувавши меблеву та порцелянову фабрики, – на останньому підприємстві працювала майже тисяча робітників під керівництвом французьких майстрів Мерзерів. Адам-Казимир з іншої гілки дому Чарторийських свого часу також був «генералом земель подільських».

КЛЕВАНСЬКИЙ ЗАМОК

У цьому році минуло б 55 років з дня народження клеванського поета, справжнього вихователя, талановитої людини Володимир Марценковського. Майже чотири роки тому він припинив свій земний шлях, але залишилися його вірші про його Клевань, якому він був відданий всім своїм єством.

(Балада)

Коли проходиш вдень чи спозарання
У Клевані під замковим мостом,
Перехрестись! Тут замуроване кохання,
Якого погасить не зміг ніхто.

... Стогнав над Клеванем туманний ранок,
Молитись смерди: «Лихо не мине!»
Вже відчинив свої ворота замок,
Погнались вершники в Дерев'яне.

Було відчуте у краю поліській:
Болоче горе незворотно йде, –
У ліс на поповання Чарторийський
Свавільну п'яну челядь вже веде.

Ревуть гайдуки: «В Голиш, юнчаке, в шинок,
Там, в Лайдуха, міцніший бродить мед,
В Дерев'яне на паляниці поспіши-но».
Гайдуки стрімко рушили вперед.

Багнюку місить звішена ватага
І наближається, бундючна, до села.
Бже в кубках піниться медова брага,
Бунтує кров приливами тепла.

Тримайсь, шинкарю, – хихік княжчя злидні,
Вже й Лайдух втратив виглядом лік,
Аж раптом хтось із ближніх княжих гриднів
За руку двичину до шинку приволік.

Вона ж, моя родичка, в тенетах висить

XII столітті під назвою Коливань. У письмових джерелах уперше згадується під 1458 роком як власність князя Михайла Чарторийського.

В «Історії України-Руси» Михайла Грушевського написано, що Клевань у XIV-XV століттях – вірець маленького міста. Тоді було «в нім шість різників, сім пекарок, п'ятнадцять шевців, п'ять кушнірів, стільки ж ковалів...»

У 1511 році Клевань не боявся ув'язатися в судову суперечку з більш могутньою сусідньою Оликою. Ці міста не могли по-ділити між собою... часу проведення ярмарків. Великий князь литовський постановив, щоб «от сих часов пану Станиславу не казали есмо в его именью у Олыце торгу мети в неделю, а казали есмо ему торг мети во второк; а князь Федор маєт мети торг у именьи своем в Клевани в четверг».

Цікаво, що магнати Радзівілі, які розбудували Олику, зазіхали на урочище Городище, де князі Чарторийські звели замок. У 1555 році суд остаточно розділив маєтності двох шляхетних родів. Отримавши магдебурзьке право 1654 року, Клевань збагатився рисами західноєвропейського устрою. У грамоті фіксувалося право міста користуватися печаткою із зображенням св. Михайла, який виступав як його захисник. Герб символізував значення Клеваня як оборонного укріплення на шляху ворожих набігів. На печатці клеванського міщанського старости у XIX столітті був зображений герб Волині – хрест на щиті.

П'ЯТСОТЛІТНІЙ БАСТІОН

Замок постав у 1475 році на місці дерев'яного городища на правому березі річки Стубла (його будівництво тривало до 1561 року). Трикутний мис, на підході до якого величезне болото створювало природну перешкоду, був досить зручним для оборонного укріплення. Довкола високого прибережного пагорба тут звели міцні кам'яні стіни, викопали глибокий рів, який

участі не брав. По суті, він був не дуже потрібним для виконання своєї найголовнішої ролі – оборонного укріплення.

У 1632 році у замок прийшли єзуїти, які влаштували у ньому свою колегію. Звідси їх вигнали в 1795 році, коли місцевість відійшла до Росії.

Замок стояв пустою аж до 1817 року – тоді князь Костянтин Чарторийський узявся за його перебудову. Східну стіну розібрали, а на її місці з'явилися два флігелі. Тут відкрили училище. А в 1834 році сюди з Луцька перевели гімназію.

У 1860 році Чарторийські продали свої маєтки російському царю Олександру II. У 1915 році під час артилерійського обстрілу палац було зруйновано – не вціпіли ані дах, ані вікна.

Пізніше хто тільки не намагався замок погнобити, знищити, пустити в непамять. А він стояв уперто, непохитно, не знав відчаю. І наснажував простори високими зарядами своєї енергії, яка нагадує сонячне світло, що долинає з глибини віків.

КНЯЗІ ЧАРТОРИЙСЬКІ

Саме так: у Клевань приходять з минулого великі тіні й дають нам моральні та інтелектуальні уроки. Тут знаходиш ті необхідні виміри, які роблять князів Чарторийських постатями свого часу. Їхня діяльність пронизує всю історію цієї землі, є суттю її минулого.

На Правобережній Україні ця родина не мала рівних за багатством та політичним впливом, залишила по собі світлу й благородну пам'ять. Лише Потоцькі могли посперечатись у цьому відношенні з Чарторийськими – князі стали в ряд могутніх кланів Речі Посполитої, прийнявши католицьку віру. Вони довго зберігали свою могутність і при імператорському дворі в Петербурзі.

Ця мовчальна українська аристократична сім'я походить від сина литовського князя Ольгерда-Коригеллі. Вона досить рано прийшла на східноподільські землі. В середині XV століття Іван Чарторийський став урядом Раді Свидригай-

МОВЧАННЯ КНЯЗІ ЖОЇ СПАДЩИНИ

У замку ми побачили щось подібне на колапс середньовічного світу. Це були нові руїни старих руїн. Спотикався об розрошені камені, біте скло. Зосліпу ледве не налетів на якусь обшарпану «каптьорку», складену з радянської цегли. Очевидно, вона залишилася ще з того часу, коли тут ліку-

вали алкоголіків.

З потужних склепінь війнуло жаротою спаленої пустелі. Вони обкладені синими та зеленими кахлевими плитками харківського заводу. Аж зводило шелепу. Назавжди втрачено фрески, якими прикрашався міст.

Кімнати колишньої фортеці... І тут усе розвалене, іржаве. Крізь вибиті шибки світить вітер. Напівзруйновані сходи, підлога, дах. Закіптюжені стіни свідчать про те, що тут була пожежа.

Я знетямлено блукав від одного приміщення до іншого, мовби шукаючи, де мовчання княжої спадщини не таке страшне, не таке безнадійне. Та враз мені перепинив дорогу якийсь турист:

– Ви туди не ходіть. Не дай, Боже, ще на голову щось обвалиться. Вважаю, що потрібно мордюю протягнути тут усіх, хто залишив такий гіркий слід.

...Кілька чоловік (очевидно, «дикі» туристи) на замковому подвір'ї розливали у чарки коньяк.

– За що питимете? – запитала бабуся, яка збирала пляшки.

– За друге життя замку! – почувся у відповідь.

– Якщо така справа, то зачекайте. Зараз принесу вам на закуску огірочки, сала, картопельки. Пам'ять треба шанувати...

Фахівці Рівненського обласного управління архітектури і містобудування вважають, що на опорядження Клеванського замку потрібно десять мільйонів доларів. У довгострокову оренду його вже передала рівненській фірмі «Інвестжитлобуд». Її ке-рівництво пообіцяло, що підготовка необхідних документів для створення комплексу займе рік, а робота щодо його відкриття завершиться впродовж трьох років.

Передбачаю сумнівні скептики: навряд чи Клевань після реконструкції замку стане центром комерційного туризму на Західній Україні. Ну, нехай і не стає... Значно важливіше інше – ми побачимо нове втілення спадщини князів Чарторийських...

Ступивши від нападака на крок
Вельможі княжої в ноги поклонила,
І зал в німому захваті замков.

Вчарований двоюною красою.
Замовк і князь, все випите пройшло.
«Вона моя! Веать в мої покої!
А звати як?» – «Оксана,» – з уст зійшло.

І ось вона уже у пишній залі.
Де розкіш сяє з кожного кута.
Князь дорог дарунки шле Оксані,
Яких і не торіне її рука.

Відмовилась від їх і напоїв,
Ночами й днями погляд на вікно,
Думками й серцем рветься із покоїв
До матері, що біжить полотно.

Там бути мало воєни весілля,
Вона там покохала Василя,
Вже відбулося святання-засилля,
Близька і рідна її своя земля.

Розбилися всі княжі завізанья,
Купується на світлі не усе.
За Стублою живе її коханья,
Хай вітер звістку милому несе.

У серці князя наростає савагілля,
Він знає: в неї є Василя.
Вельможка мовив: «Буде вам весілля
Найясаліше від усіх весілля!»

Я швидко поєднаю ваші руки,
Даю вам слово! Буду я – не я! –
Сідлайте коней! Гей, мої гайдучки!
Ведіть у замок того Василя!»

І гарно у князя: «Хай з'являться музики!
Сяди напої і наїди – теж!
Ведіть попа без метуши і крику...
Гей, джурі! За усім простеж!»

Блідих закоханих нашвидкуруч вікнали,
І кожний з молодих Хреста поцілував,
А потім видали їх до підвалу...
Там власноручно князь замурував.

Гуло весілля не одну наділю,
Давеніла келихами княжа ревань,
Навік стоптавши молодих надію,
Сумний молився в горі Коливань.

Хрестились люди: «Боже наш єдиний!
Невинні душі в небо вознеси!
Прости гріхи їм, бо вони не винні!
Нещасні душі, Господи, спаси!»

У чорнім замку нелюди гуляли,
Батьків закоханих прибувши до стовпа.
І на кінець над проклятим підвалом
Невинного повісили попа.

Коли проходив вєнь чи спозараня
Під замковим у Клевані мостом,
Перехрестись! І спом'яни коханя
Якого погасить не зміг ніхто.

Володимир МАРЦЕНОВСЬКИЙ.